

ARTYKUŁY

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.03>

ROMAN CZAJA

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

OBRAZ MIASTA EPOKI PRZEDPRZEMYSŁOWEJ
WE WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH HISTORYCZNYCH*

Słowa kluczowe: historia historiografii, obraz miast, postrzeganie miast, miasto przedprzemysłowe

Obraz miasta powstający jako wynik procesów postrzegania i reprezentacji należy od blisko 40 lat do tematów najczęściej podejmowanych przez badaczy dziejów miast epoki przedprzemysłowej. Ze względu na różnorodną bazę źródłową badania nad tą problematyką charakteryzują się dużą interdyscyplinarnością oraz zróżnicowaniem metodologicznym. Uczestniczą w nich historycy, historycy sztuki, literaturoznawcy i urbaniści. Przeglądając listę publikacji poświęconych tej tematyce, można odnieść wrażenie, że termin „obraz” używany jest w bardzo różnych kontekstach, a niekiedy prace zawierające w tytule to słowo pod względem metody i pytań badawczych nie mają ze sobą wiele wspólnego. Z tego też względu refleksja nad historią badań nad tym problemem wydaje się postulatem uzasadnionym, którego realizacji może stanowić przyczynek do szerszej debaty nad stanem historiografii miejskiej na przełomie tysiącleci. Celem prezentowanego przyczynku jest przedstawienie uwarunkowań metodologicznych oraz zakresu tematycznego badań historyków nad obrazem miast europejskich w epoce przedprzemysłowej. Przytaczane w przypisach publikacje służą przede wszystkim ilustracji określonych tendencji badawczych. Prezentacja wyczerpującej dokumentacji bibliograficznej przekraczała ramy artykułu.

Związane ze zwrotem kulturowym wysunięcie na pierwszy plan pytań o sposób myślenia o świecie i postrzeganie rzeczywistości zmieniło paradygmat metodologiczny badań nad obrazem miast, w żadnym jednak wypadku nie można przypisywać postmodernizmowi zasługi odkrycia tej problematy-

---

* Artykuł powstał w ramach realizowanego przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu projektu „Władztwo komunalne w hanzeatyckich miastach Prus i Inflant w średniowieczu”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, grant nr 2016/21/B/HS3/03099.

ki badawczej. Początki badań nad obrazem miasta, czy to kreowanym za pomocą ikonografii, czy też słowa, sięgają lat dwudziestych XX w., a za ich pioniera należy uznać Roberta Ezrę Parka. Zwrócił on uwagę na znaczenie miasta jako fenomenu mentalnego, który jest wynikiem procesów postrzegania. Jego teza „The city is, rather, a state of mind” stanowiła pod koniec XX w. swoiste motto badań nad interesującą nas tematyką¹. Kolejny impuls do zainteresowania procesami postrzegania i tworzenia mentalnych obrazów miasta dała książka amerykańskiego urbanisty Kevina Lyncha *The Image of the City* z roku 1960². W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych problematyka przedstawiania i kreowania obrazu miasta zaczęła się pojawiać także w badaniach historyków literatury i historyków sztuki³.

Widoczny od lat osiemdziesiątych XX w. wzrost zainteresowania tematyką obrazu miast można uznać za efekt inspiracji wpływających z różnych tradycji metodologicznych. Na początku lat siedemdziesiątych XX w. Aron Guriewicz uznał „obrazy świata” i „średniowieczny sposób widzenia świata” za uniwersalne kategorie, mające podstawowe znaczenie dla zrozumienia europejskiego średniowiecza⁴. Nową perspektywę metodologiczną ukazały prace geografów poświęcone postrzeganiu przestrzeni (mapom mentalnym) oraz dzieło francuskiego filozofa Henriego Lefèbvre’a o produkcji przestrzeni⁵.

Na bazie badań nad historiografią średniowieczną pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. Hans-Werner Goetz zaprezentował koncepcję historii wyobrażeń, którą uznał na trzecią obok historii strukturalnej i politycznej warstwę badań historycznych. Zaslugą tego badacza jest także analiza procesów postrzegania (*Wahrnehmung*) i tworzenia przedstawień (*Darstellungen*) rzeczywistości. Zwrócił on uwagę na różnego rodzaju filtry wynikające z cech indywidualnych i wpływów kulturowych (wiedza, schematy interpretacyjne, wyznawane wartości, pamięć, wykształcenie, intencje, schematy i formy literackie/malarskie), poprzez które jednostka postrzega rzeczywistość. Efektem

---

¹ Robert E. PARK, Ernest W. BURGESS, Roderick D. MCKENZIE, *The City. Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*, Chicago 1925.

² Kevin LYNCH, *The Image of the City*, Cambridge 1960; polskie tłumaczenie: Kevin LYNCH, *Obraz miasta*, tł. Tomasz JELEŃSKI, Warszawa 2011.

³ John K. HYDE, *Medieval Descriptions of Cities*, Bulletin of the John Rylands Library, vol. 48: 1965–1966, s. 308–340; Pierre LAVEDAN, *Représentations des villes dans l'art du Moyen Âge*, Paris 1954.

⁴ Aron GURIEWICZ, *Kategorie kultury średniowiecznej*, tł. Józef DANCYGIER, Warszawa 1976, s. 17.

⁵ Henri LEFÈBVRE, *La production de l'espace*, Paris 1974; Yi-Fu TUAN, *Images and Mental Maps*, Annals of the Association of American Geographers, vol. 65: 1975, issue 2, s. 205–214; Antoine BAILLY, *La perception de l'espace urbain. Les concepts, les méthodes, leur utilisation dans la recherche urbanistique*, Paris 1977.

postrzegania faktu są wyobrażenia, które z kolei umożliwiają tworzenie przedstawień⁶.

Pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. także Otto Gerhard Oexle przedstawił inspirujące studium nad schematami interpretacyjnymi (*Deutungsschemata*), za pomocą których jednostki i grupy próbowały zrozumieć zjawiska swoich czasów. W kontekście badań nad obrazami i wyobrażeniami szczególnie istotne okazały się jego uwagi dotyczące postrzegania (*Wahrnehmung*) społecznej rzeczywistości oraz relacji między rzeczywistością i jej pojmowaniem⁷. W tym samym czasie tematyka obrazów jako element badań nad średniowieczną wyobraźnią pojawiła się także w pracach historyków należących do szkoły *Annales*. Prekursorskie znaczenie miały eseje Jacques'a Le Goffa z 1979 r. poświęcone obrazom miasta w literaturze i pismach teologicznych⁸. Wprawdzie badacz ten bazuje na innej tradycji historiograficznej niż wzmiankowani historycy niemieccy, jednak i on podjął temat relacji między obrazem a rzeczywistością oraz roli toposów literackich i schematów myślowych w kreowaniu obrazów. Inspirację dla interesującej nas tematyki stanowiły także prace filologów poświęcone formom literackim służącym tworzeniu obrazu miasta⁹.

Interdyscyplinarne badania przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. nie tylko dały impuls do wzmożonego zainteresowania problematyką wizerunku miasta, lecz ukazały także nowe podejście metodologiczne. Traktowanie postrzegania jako procesu indywidualnego i subiektywnego sprawiło, że kluczowe znaczenie zyskała refleksja nad czynnikami określający-

⁶ Hans-Werner GOETZ, 'Vorstellungsgeschichte': *Menschliche Vorstellungen und Meinungen als Dimension der Vergangenheit. Bemerkungen zu einem jüngeren Arbeitsfeld der Geschichtswissenschaft als Beitrag zu einer Methodik der Quellenauswertung*, *Archiv für Kulturgeschichte*, Bd. 61: 1979, s. 253–271, tutaj s. 259–261; przedruk w: Hans-Werner GOETZ, *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*, hrsg. v. Anna AURAST [et al.], Bochum 2007, s. 3–17; idem, *Wahrnehmungs- und Deutungsmuster als methodisches Problem der Geschichtswissenschaft*, [in:] *ibid.*, s. 19–29.

⁷ Otto Gerhard OEXLE, *Die funktionale Dreiteilung der Geschichte „Gesellschaft“ bei Adalbert Laon. Deutungsschemata der sozialen Wirklichkeit im früheren Mittelalter*, *Frühmittelalterliche Studien*, vol. 12: 1987, s. 1–54; zob. analizę jego poglądów: Michael BORGOLTE, *Sozialgeschichte des Mittelalters. Eine Forschungsbilanz nach der deutschen Einheit* (*Historische Zeitschrift*, H. 22), München 1996, s. 457 n.

⁸ Zob. polskie tłumaczenie: Jacques LE GOFF, *Rycerstwo a wschodzące mieszczaństwo. Obraz miasta w literaturze francuskiej XII w. oraz Miejska metafora Wilhelma z Owernii*, [in:] idem, *Świat średniowiecznej wyobraźni*, tł. Maria RADOZYCKA-PAOLETTI, Warszawa 1997, s. 207–256.

⁹ Carl Joachim CLASSEN, *Die Stadt im Spiegel der Descriptiones und Laudes urbium in der antiken und mittelalterlichen Literatur bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts*, Hildesheim–New York 1980; Paul Gerhard SCHMID, *Mittelalterliches und humanistisches Städtelob*, [in:] *Die Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance*, hrsg. v. August BUCK, Hamburg 1981, s. 119–128.

mi tworzenie wyobrażeń. Podstawowym postulatem badawczym stało się więc wyróżnienie filtrów oddziałujących na powstawanie poszczególnych warstw obrazu, co z kolei prowadziło do pytań o relację między nim a rzeczywistością. Tym samym pojęcie obrazu włączone zostało w szersze konteksty badawcze, z których dwa mają znaczenie szczególne. Z jednej strony wyobrażenie jako konsekwencja recepcji i postrzegania, z drugiej zaś kreowanie wizerunku miasta i mieszczaństwa.

Pierwszeństwo w podjęciu nowych wyzwań metodologicznych w badaniach nad powstawaniem obrazu miasta należy przypisać badaczom literatury. Burton Pike w książce wydanej w 1981 r. przeanalizował m.in. rolę retorycznych konwencji i form literackich w tworzeniu wizerunków miast. Wzorce postrzegania dużych miast w literaturze niemieckiej znalazły się w centrum zainteresowania Susanne Hauser¹⁰. Za literaturoznawcami podążyli historycy sztuki¹¹.

W latach osiemdziesiątych XX w. problematyka związana z obrazami miast stopniowo zaczęła budzić coraz większe zainteresowanie historyków. Nowa perspektywa metodologiczna bardzo wyraźnie pojawiła się w pracy autorstwa Andrew Leesa poświęconej postrzeganiu miasta nowoczesnego¹². W odniesieniu do epoki przedprzemysłowej zainteresowania historyków sztuki i historyków koncentrowały się przede wszystkim na źródłach kartograficznych i widokach miast. Jednym z głównym postulatów badawczych stała się krytyczna edycja źródeł ikonograficznych. Widocznej zmianie uległy paradygmaty badawcze. W ramach nowej historii kulturowej na dalszy plan zeszała refleksja na wiarygodnością odzwierciedlania rzeczywistości, a na znaczeniu zyskało pytanie o obraz miasta jako narzędzie prezentacji i reprezentacji¹³. Uwaga badacza miała się koncentrować – jak pisał jeden z animatorów *iconic turn* – na odszyfrowaniu języka obrazu, w celu poznania zawartych w nim wyobrażeń i dys-

---

¹⁰ Burton PIKE, *The Image of the City in Modern Literature*, Princeton 1981; Susanne HAUSER, *Der Blick auf die Stadt. Semiotische Untersuchungen zur literarischen Wahrnehmung bis 1910*, Berlin 1990; *Literature & the American Urban Experience. Essays on the City and Literature*, ed. by Michael C. JAYE, Ann Chalmers WATTS, Manchester 1981.

¹¹ *Unreal City. Urban Experience in Modern European Literature and Art*, ed. by Edward TIMMS, David KELLEY, Manchester 1985.

¹² Andrew LEES, *Cities perceived. Urban Society in European and American Thought, 1820–1940*, New York 1985.

¹³ Carla GIOVANNINI, *Italy*, [in:] *European Urban History. Prospect and Retrospect*, ed. by Richard RODGER, Leicester–London 1993, s. 19–35, tutaj s. 27–28; Holger Th. GRÄF, *Vom dekorativen Wandschmuck zur historischen Quelle – zur Konjunktur der Stadtansichten in der Geschichtswissenschaft*, [in:] *Das Ansehen der Stadt Halle in historischen Ansichten*, hrsg. v. Thomas MÜLLER-BAHLKE, Holger ZAUNSTÖCK, Halle 2009, s. 25–38, tutaj s. 32.

kursów¹⁴. Jedną z pierwszych prób interdyscyplinarnego spojrzenia na warstwę budowlaną miasta jest praca zbiorowa *La città e la mura*, w której fortyfikacje miejskie poddane zostały analizie także w kontekście kreowania obrazu miasta i jego postrzegania¹⁵. Za pierwszą sumę badań nad ikonograficznymi przedstawieniami miast w epoce przedprzemysłowej można uznać pracę zbiorową poświęconą obrazowi miasta w epoce nowożytnej, w której analizie poddano ikonograficzne przedstawienia 46 wybranych miast¹⁶. Wzrost zainteresowania obrazem miasta znalazł swój wyraz także w organizowanych w latach dziewięćdziesiątych XX w. wystawach i konferencjach poświęconych głównie źródłom ikonograficznym¹⁷.

Kulminacja zainteresowania problematyką obrazu i postrzegania miast zaczęła się na początku XXI w. W 2000 r. Międzynarodowa Komisja Historii Miasta wybrała „Images of the towns” na temat projektu realizowanego w latach 2001–2004, w ramach którego odbyły się cztery konferencje, kolejno w Bolonii (2001), Toruniu (2002), Wiedniu (2003) oraz Münster (2004)¹⁸. Francesca Bocchi, organizatorka konferencji w Bolonii, wskazała na trzy główne konteksty, w jakich osadzić można podjętą problematykę:

- obraz miasta jako interpretacja rzeczywistości, wykorzystywana m.in. do reprezentacji własnej;
- obraz miasta jako konstrukt mentalny, wyrażany przede wszystkim w literaturze;
- wreszcie obraz, który miasto wywodzi ze swojej własnej historii i który wykorzystywany był do kreowania określonych postaw obywateli, w szczególności zaś tworzenia identyfikacji grupowej¹⁹.

¹⁴ Bernd ROECK, *Visual turn? Kulturgeschichte und die Bilder*, *Geschichte und Gesellschaft*, Jg. 29: 2003, H. 2, s. 294–315, tutaj s. 313.

¹⁵ *La città e la mura*, ed. by Cesare DE SETA, Jacques LE GOFF, Bari 1989.

¹⁶ *Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400–1800*, hrsg. v. Wolfgang BEHRINGER, Bernd ROECK, München 1999; Michael SCHMITT, *Das Stadtbild in Druckgraphik und Malerei. Neuss 1477–1900*, Köln–Wien 1991; *Westfalia Picta. Erfassung westfälischer Ortsansichten vor 1900*, hrsg. v. Jochen LUCK-HARDT, Michael SCHMITT, Bd. 1–10, Bielefeld–Münster 1987–2007.

¹⁷ *Città d'Europa. Iconografia e vedutismo dal XV al. XIX secolo*, ed. by Cesare DE SETA, Napoli 1996; *Stadtbilder in Flandern. Spuren bürgerlicher Kultur 1477–1787*, hrsg. v. Jan VAN STOCK, Brüssel 1991.

¹⁸ *Imago Urbis. L'immagine della città nella storia d'Italia. Atti del convegno internazionale*, ed. by Francesca BOCCHI, Rosa SMURRA, Roma 2003; *Das Bild und die Wahrnehmung der Stadt und der städtischen Gesellschaft im Hanseraum im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, hrsg. v. Roman CZAJA, Toruń 2004; *Das Bild und Wahrnehmung der Stadt*, hrsg. v. Ferdinand OPL (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, Bd. 19), Linz 2004; *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, hrsg. v. Peter JOHANEK (Städteforschungen, Bd. 63), Wien–Köln–Weimar 2012.

¹⁹ Francesca BOCCHI, *Introduzione*, [in:] *Imago Urbis. L'immagine della città nella storia d'Italia. Atti del convegno internazionale*, ed. by Francesca BOCCHI, Rosa SMURRA, Roma 2003, s. 1–4.

Peter Johanek punkt ciężkości programu konferencji w Münster położył na uwarunkowaną przez czas i miejsce oraz schematy interpretacyjne recepcję miasta w sztukach pięknych, historiografii, literaturze i ogólnie w historii kultury²⁰. Treść czterech tomów wydanych w ramach projektu Komisji Miast dobrze odzwierciedla interdyscyplinarny charakter badań nad obrazem miasta, który wynika przede wszystkim z bazy źródłowej obejmującej ikonografię (pieczęcie, malarstwo, kartografię), literaturę, różnego typu źródła pisane, rytuały oraz pozostałości archeologiczne. Znamienna jest przewaga badań nad aspektami przestrzenno-budowlanymi miasta, natomiast marginalnie potraktowano obraz i postrzeganie poszczególnych grup społecznych. Problematyka postrzegania społeczeństwa miejskiego i roli obrazu w kreowaniu tożsamości miejskiej nieco więcej miejsca zajmuje w tomie zawierającym rezultaty konferencji z 2001 r., poświęconej tematowi „Słowo, obraz i reprezentacja społeczeństwa miejskiego”. Zasięg terytorialny owej konferencji objął głównie kraje niderlandzkie i Francję²¹.

O popularności problematyki obrazu miast w pierwszych latach XXI w. świadczy m.in. to, że w 2004 r., oprócz wzmiankowanej konferencji International Commission for the History of Towns, odbyły się jeszcze cztery inne konferencje związane z tą tematyką. Ich programy wpisały się w bardzo różnorodne konteksty metodologiczne, a zakres chronologiczny objął przede wszystkim epokę nowoczesną i czasy współczesne. W Los Angeles odbyła się konferencja poświęcona *urban icons*, której koncepcja zakładała odpowiedź na pytanie, w jaki sposób obrazy przemieszczają się w czasie i przestrzeni, a efektem finalnym projektu miał być atlas ikon²². W czerwcu 2004 r. Międzynarodowe Centrum Badań Kulturoznawczych (Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften) w Wiedniu zorganizowało konferencję na temat „Kulturelle Ökonomien und Geschmackslandschaften”, która poświęcona była przede wszystkim tworzeniu obrazów i znaczeń wykorzystywanych w reprezentacji własnej metropolii²³. Podobną tematykę podjęli referenci sesji „Urban images and representations in Europe and beyond during the 20th century”, zorganizowanej w ramach kongresu European Association of Urban History w Atenach. Autorzy wystąpień poświęconych w większości dużym miastom

²⁰ Peter JOHANEK, *Bild und Wahrnehmung der Stadt. Annäherungen an ein Forschungsproblem*, [in:] *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, hrsg. v. Peter JOHANEK (Städteforschungen, Bd. 63), Wien-Köln-Weimar 2012, s. 1–25.

²¹ *Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen-Age*, ed. by Marc BOONE, Elodie LECUPPRE-DESJARDIN, Jean-Pierre SOSSON (Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries, vol. 13), Antwerpen-Apeldoorn 2002.

²² Philip J. ETHINGTON, Vanessa R. SCHWARTZ, *Introduction. An atlas of the urban icons project*, *Urban History*, vol. 33: 2006, issue 1, s. 5–19.

²³ <https://www.hsozkult.de/event/id/termine-2883> [dostęp z 17 XII 2018].

europiejskim przeanalizowali czynniki wpływające na treść wizerunków i różne strategie ich kreowania na użytek marketingu stosowanego przez miasta. Drugą grupę tematyczną tworzyły referaty zadedykowane roli obrazów w budowie tożsamości miejskiej, a trzeci blok tematyczny obejmował wystąpienia dotyczące realizacji określonego obrazu miasta w architekturze i planowaniu przestrzennym²⁴.

Interdyscyplinarnym badaniom nad tworzeniem wyobrażeń o mieście i wizerunku miasta poświęcona została konferencja zorganizowana w Cambridge w lipcu 2004 r., w której udział wzięli specjaliści z zakresu historii kultury, geografii kulturowej i literaturoznawstwa. W opublikowanych materiałach pokonferencyjnych można wyodrębnić dwa bloki tematyczne. Pierwszy tom zawiera głównie studia dotyczące literackich wyobrażeń o mieście, w drugim zaś zebrano artykuły dotyczące przestrzeni miejskiej i fizycznej postaci miasta²⁵.

W ostatnim dziesięcioleciu zainteresowanie tematyką obrazu miasta nie maleje. Ukazują się kolejne publikacje zwiększające zasób źródeł ikonograficznych do dziejów miast epoki przedprzemysłowej, którym towarzyszą rozważania metodologiczne nad kreowaniem obrazu i jego recepcją²⁶. Aktualność zachowuje także temat obrazu miast ukazywanego przez źródła narracyjne²⁷.

Po 2005 r. można jednak zauważyć spadek liczby prac, w których tytułe pojawił się termin „obraz miasta”, co wynika przede wszystkim z wpisania problematyki obrazu miasta w ramy innych tematów badawczych oraz pojawienia się nowej terminologii. Nowe podejście do interesującego nas tematu oferują badania nad kreowaniem marki miast (*city branding*) i mediami wy-

---

²⁴ Zob. recenzję: Joachim SCHLOER, *Urban Images and Representations during the 20th Century in Europe and beyond*, Humanities and Social Sciences, H-Net Reviews; <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=28409> [dostęp z 17 XII 2018].

²⁵ *Imagining the City*, vol. 1: *The Art of Urban Living*, ed. by Christian EMDEN, Catherine KEEN, David Robin MIDGLEY, Oxford 2006; *Imagining the City*, vol. 2: *The Politics of Urban Space*, ed. by Christian EMDEN, Catherine KEEN, David Robin MIDGLEY, Oxford 2006.

²⁶ *Tra oriente e occidente. Città e iconografia dal XV al XIX secolo*, ed. by Cesare DE SETA, Napoli 2004; *Schweizer Städtebilder. Urbane Ikonographien (15.–20. Jahrhundert)*, hrsg. v. Bernd ROECK [et al.], Zürich 2013; Martina STERCKEN, Lotti FRASCOLI, *Hülle als Konzept. Konstruktion und Rekonstruktion von Stadtbildern*, [in:] *Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog*, hrsg. v. Armand BAERISWYL [et al.], Basel 2009, s. 181–192; Andreas BEYER, *Wie kommt die Stadt ins Bild? Das Stadtbild zwischen Realienkunde und eigenem Recht*, [in:] *Stadtbilder und Denkmalpflege. Konstruktion und Rezeption von Bildern der Stadt*, hrsg. v. Sigrid BRAND, Hans-Rudolf MEIER, Berlin 2008, s. 20–27; Brecht DEWILDE, Jan DUMOLYN, Bart LAMBERT, Bram VANNIEUWENHUYZE, „So one would notice the good navigability”. *Economic decline and the cartographic conception of urban space in late fifteenth- and sixteenth-century Bruges*, *Urban History*, vol. 45: 2018, issue 1, s. 2–25.

²⁷ *Towns and cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources. Reality and/or Fiction*, ed. by Irena BENYOVSKY LATIN, Zdrinka PEŠORDA VARDIĆ, Zagreb 2017.

korzystywanymi do prezentacji własnej. Carla Meyer, badając średniowieczny *city branding*, nie pisze o obrazach, lecz o mediach (tekstowych, obrazowych, rzeczowych), które rozumie jako techniki umożliwiające człowiekowi tworzenie połączeń sieciowych i komunikację²⁸. Przy użyciu nowej terminologii nawiązuje ona do tematyki postrzegania oraz reprezentacji miasta i gminy miejskiej, a także środków wykorzystywanych do kreowania tożsamości miejskiej, czyli problemów podejmowanych w historiografii miejskiej od lat osiemdziesiątych XX w. Dyskursy, inscenizacja, symbole, rytuały i media, niekiedy określane terminem *corporate branding*, wciąż należą do aktualnych tematów badawczych w kontekście tworzenia obrazu własnego miast oraz legitymizowania i stabilizowania władzy²⁹. Obraz rozumiany jako przedmiot dyskursu społecznego i politycznego stał się w ostatnich dwóch dziesięcioleciach także elementem badań nad komunikacją symboliczną, które prezentują nowe spojrzenie na relacje społeczne i polityczno-władcze w obrębie gminy oraz na działania miasta prowadzone na zewnątrz³⁰. Problematyka komunikacji symbolicznej ściśle powiązana jest również z reprezentacją miasta. Badania nad nią obejmują także procesy powstawania wizerunku miasta rozumianego zarówno jako struktura urbanistyczna, jak i wspólnota społeczno-polityczna³¹.

Dokonującą się w początkach XXI w. przemianę paradygmatu metodologicznego w badaniach nad obrazem miast trafnie ujął niemiecki socjolog Rolf Lindner. Jego zdaniem badania nad obrazem powinny opierać się na założe-

---

²⁸ Carla MEYER, „City branding“ im Mittelalter? *Städtische Medien der Imagepflege bis 1500*, [in:] *Stadt und Medien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Städteforschung, Bd. 85), hrsg. v. Clemens ZIMMERMANN, Köln–Weimar–Wien 2012, s. 19–48.

²⁹ Daniela KAH, *Die wahrhaft königliche Stadt. Das Reich in den Reichsstädten Augsburg, Nürnberg und Lübeck im Späten Mittelalter* (Studies in Medieval and Reformation Traditions, vol. 211), Leiden–Boston 2017, s. 37 n.; *Reichszeichen. Darstellungen und Symbole des Reiches in Reichsstädten (2. Tagung des Arbeitskreises „Reichsstadtgeschichtsforschung“ Mühlhausen 3. bis 5. März 2014)* (Studien zur Reichsstadtgeschichte, Bd. 2), hrsg. v. Helge WITTMANN, Petersberg 2014; Elisabeth GRUBER, *Bilder, Ansichten und Einschätzung von Stadt im lateinischen Westen Europas*, [in:] *Städte im lateinischen Westen und im griechischen Osten zwischen Spätantike und Früher Neuzeit. Topographie – Recht – Religion* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 66), hrsg. v. Elisabeth GRUBER [et al.], Wien 2016, s. 257–272; *Kommunale Selbstinszenierung. Städtische Konstellationen zwischen Mittelalter und Neuzeit*, hrsg. v. Martina STERCKEN, Christian HESSE, Zürich 2018.

³⁰ *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, ed. by Jacoba VAN LEEUWEN, Leuven 2006; Klaus KRÜGER, *Bilder als Medien der Kommunikation. Zum Verhältnis von Sprache, Text und Visualität*, [in:] *Medien der Kommunikation im Mittelalter* (Beiträge zur Kommunikationsgeschichte 15), hrsg. v. Karl-Heinz SPIESS, Stuttgart 2003, s. 155–204.

³¹ *Portraits of the City. Representing Urban Space in Later Medieval and Early Modern Europe* (Studies in European Urban History 1100–1800), ed. by Katrien LICHTERT, Jan DUMOLYN, Maximiliaan P. J. MARTENS, Turnhout 2014; *Repräsentationen der mittelalterlichen Stadt*, hrsg. v. Jörg OBERSTE (Forum Mittelalter – Studien, Bd. 4), Regensburg 2008.

niu, że miasto wyobrażane nie jest ucieczką od rzeczywistości, ale narzędziem wchodzenia w kontakt z realnym miastem. Tym samym drugorzędne znaczenie ma analizowanie relacji między obrazem a realnym miastem, gdyż między wyobrażaniem a określoną rzeczywistością materialną i kulturową zachodzą ściśle interakcje. Sposób przedstawiania miasta nie jest więc tylko produktem określonej fazy rozwoju miasta, lecz w decydujący sposób wpływa na jego rozwój³². Założenie to powinno prowadzić do włączenia problematyki tworzenia obrazu do kanonu monografii poświęconych historii poszczególnych miast. Za udaną próbę realizacji tego postulatu należy uznać książkę o historii Bath w okresie nowożytnym i nowoczesnym. Jej autor Peter Borsay słusznie zauważył, że nie można pisać o historii miasta bez uwzględnienia jego reprezentacji własnej i kreowanych w tym celu obrazów³³. Postulat monograficznego opracowania wyobrażeń i obrazów poszczególnych miast, które uwzględniałyby kontekst polityczno-społeczny i kulturowo-medialny, podejmowany jest głównie przez socjologów i badaczy kultury. Z tego też względu zakres chronologiczny badań, którymi objęto głównie europejskie metropolie, ogranicza się głównie do epoki nowożytnej i czasów współczesnych³⁴.

W polskich badaniach nad dziejami miast w epoce przedprzemysłowej problematykę postrzegania i prezentacji miast na większą skalę zaczęto podejmować w latach dziewięćdziesiątych XX w. Początkowo szczególne zainteresowanie badaczy budził obraz miast i mieszczaństwa prezentowany w dziełach literackich oraz opisach powstałych w trakcie podróży³⁵. Problematykę tę najczęściej podejmowano na podstawie źródeł pisanych i ikonograficznych

³² Rolf LINDNER, *The Gestalt of the Urban Imaginary*, [in:] *Urban Mindscapes of Europe*, ed. by Godela WEISS-SUSSES, Franco BIANCHINI (European Studies, vol. 23), Amsterdam–New York 2006, s. 35–42.

³³ Peter BORSAY, *The Image of Georgian Bath, 1700–2000. Towns, Heritage, and History*, Cambridge 2000, s. 5–8.

³⁴ Patricia VAN ULZEN, *Imagine a Metropolis. Rotterdam's Creative Class 1970–2000*, Rotterdam 2007; *Imaging Vienna. Innensichten, Außensichten, Stadterzählungen*, hrsg. v. Monika SOMMER, Marcus GRÄSER, Ursula PRUTSCH, Wien 2006; *Selling Berlin. Imagebildung und Stadtmarketing von der preußischen Residenz bis zur Bundeshauptstadt*, hrsg. v. Thomas BISKUP, Marc SCHALENBERG, Stuttgart 2008; Marina STALLJOHANN-SCHEMME, *Stadt und Stadtbild in der Frühen Neuzeit. Frankfurt am Main als kulturelles Zentrum im publizistischen Diskurs*, Berlin–Boston 2016.

³⁵ Maria BOGUĆKA, *Das Bild der Stadt im Poem „Flösserei“ von Sebastian Fabian Klono-wic*, [in:] *Literatur und Institutionen der literarischen Kommunikation in nordeuropäischen Städten im Zeitraum vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, hrsg. v. Edmund KOTARSKI, Gdańsk 1996, s. 38–46; eadem, *Die Weichselstädte im Bild der polnischen Literatur des ausgehenden 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, [in:] *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, hrsg. v. Peter JOHANEK, Köln–Wien–Weimar 2012, s. 71–78; Andrzej WYROBISZ, *Mieszczanie w opinii staropolskich literatów*, *Przegląd Historyczny*, t. 82: 1991, z. 1, s. 51–77.

dotyczących największych miast na ziemiach polskich³⁶. W historiografii polskiej, podobnie jak i w europejskich badaniach wiele uwagi poświęcono krytycznej analizie i edycji źródeł ikonograficznych do dziejów miast³⁷. Od wielu lat szczególne zainteresowanie budzi obraz miast przedstawiany w dziełach Jana Długosza³⁸. Do zagadnień postrzegania miasta i kreowania jego wizerunku nawiązywały badania nad religijnością i topografią sakralną miast³⁹. Obraz miasta stanowił także ważny element badań nad jego porządkiem przestrzennym⁴⁰. Zwrot ikoniczny znalazł odzwierciedlenie w dobrze rozwijających się w ostatnim dziesięcioleciu badaniach nad sfragistyką miejską⁴¹. W niewiel-

³⁶ Jadwiga KRZYŻANIAKOWA, *Gdańsk w średniowiecznej historiografii polskiej*, [in:] *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, red. Henryk PANER, Gdańsk 1998, s. 142–146; Dariusz KACZOR, „Orbis Gedanense”. *Wizja Gdańska w kronice dominikanina Martina Grunewega (XVI w.)*, [in:] *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt. „Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska”*, red. Dariusz Aleksander DEKAŃSKI [et al.], Gdańsk 2003, s. 549–569; Julia MOŹDŻEŃ, *Przedstawianie świata przez kronikarzy gdańskich na przełomie XV i XVI wieku (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 95, z. 2)*, Toruń 2016; Henryk SAMSONOWICZ, *Obraz miasta jako przekaz symboliczny*, [in:] *Historia narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane Profesorowi Jackowi Banaszkiewiczowi*, red. Andrzej PLESZCZYŃSKI [et al.], Lublin 2012, s. 65–74.

³⁷ Zofia JAKRZEWSKA-SNIEŻKO, *Gdańsk w dawnych rycinach*, Wrocław 1980; Iwona KĘDER, Waldemar KOMOROWSKI, *Z ikonografii Starego Krakowa*, [in:] *Urbs celeberrima. Księga z okazji jubileuszu 750-lecia lokacji Krakowa*, red. Andrzej GRZYBKOWSKI, Teresa GRZYBKOWSKA, Zdzisław ŻYGULSKI, Kraków 2008, s. 237–252; Edmund KIZIK, *Danziger Veduten und Straßenszenen aus dem 18. Jahrhundert*, Vana Tallinn, vol. 21: 2010, s. 140–159; *Miasto w obrazie, legendzie, opowieści*, red. Róża GODULA-WĘCŁAWOWICZ, Kraków–Wrocław 2008; Ewa GWIAZDOWSKA, *Gryfino w świetle źródeł ikonograficznych*, [in:] *Dzieje Gryfina i okolic*, red. Przemysław KOŁOSOWSKI, Gryfino 2009, s. 303–321; Janusz ZBUDNIEWEK, *Mały widok Starego Miasta Warszawy na tablicy wotywniej pielgrzymów na Jasną Górę z 1711 roku*, [in:] *Artyści włoscy w Polsce XV–XVIII wiek*, red. Juliusz A. CHROŚCICKI, Warszawa 2004, s. 315–332.

³⁸ *Klasztory, miasta i zamki w życiu i twórczości Jana Długosza*, red. Jerzy RAJMAN, Dorota ŻUREK, Kraków 2016; Czesław DEPTUŁA, *Księdza kanonika Jana Długosza osobliwe spojrzenie na miasta Regni Poloniae*, [in:] *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, red. Paweł KRAS, Kraków 2006, s. 673–687; Julia MOŹDŻEŃ, *Estetyka i obronność miast w narracji Roczników Jana Długosza*, [in:] *Jan Długosz – 600. lecie urodzin. Region – Polska – Europa w jego twórczości*, red. Jacek MACIEJEWSKI [et al.], Toruń–Bydgoszcz 2016, s. 85–98.

³⁹ Roman MICHAŁOWSKI, *Princeps fundator. Studium z kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1989; Halina MANIKOWSKA, *Geografia sakralna miasta*, [in:] *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, red. Halina MANIKOWSKA, Wojciech BROJER, Warszawa 2008, s. 95–132.

⁴⁰ Rafał EYSYMONTT, *Laudacja i siatka urbanistyczna. Jak pisano o miastach. Uwagi dotyczące studiów nad urbanistyką miast Śląskich*, [in:] *Marmur dziejowy. Studia z historii sztuki*, Poznań 2002, s. 33–48; idem, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009.

⁴¹ Marek ADAMCZEWSKI, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000; Henryk SEROKA, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002;

kim stopniu polscy badacze podejmowali uniwersalną tematykę obrazu miast w myśli teologicznej, sztuce i literaturze europejskiej⁴².

Doceniając dotychczasowe osiągnięcia polskich badaczy, należy jednak pamiętać o deficytach badawczych polskich badań nad historią miasta, wśród których szczególnie dotkliwy wydaje się niedostatek refleksji metodologicznej i dyskusji interdyscyplinarnej.

Na podstawie przedstawionych rozważań można wyróżnić kilka faz rozwoju badań nad obrazem miast epoki przedprzemysłowej. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych widoczna jest koncentracja zainteresowania badaczy na źródłach ikonograficznych i historiograficznych. W tym czasie stworzone zostały także podstawy metodologiczne badań nad postrzeganiem i recepcją (interpretacją) świata, które w dużym stopniu ukształtowały problematykę badań nad obrazem miast na początku XXI w. W ostatnich latach punkt ciężkości zainteresowań historyków przesunął się z analizy przesłanek określających kreowanie obrazu na jego funkcje. Z tego też względu problematyka ta podejmowana jest w szerszym kontekście tematycznym, w badaniach nad inscenizacją władzy i życia komunalnego, reprezentacją miasta oraz komunikacją symboliczną. Podsumowując dorobek badawczy, należałoby także wskazać na bardzo duże zróżnicowanie metodologiczne i problemowe publikacji podejmujących temat obrazu miasta. Obok studiów analizujących kulturowe i funkcjonalne uwarunkowania procesów postrzegania rzeczywistości i kreowania wyobrażeń powstało wiele prac, które ograniczały się jedynie do opisu treści obrazu i refleksji nad jego odniesieniem do realnej sytuacji przestrzennej i społecznej miasta.

Nadesłany 12 XI 2018

Nadesłany po poprawkach 7 I 2019

Zaakceptowany 25 I 2019

Beata MOŻEJKO, *Przywileje Kazimierza Jagiellończyka z 1457 r. dla Gdańska a zmiany heraldycznego wizerunku miasta*, [in:] *Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa*, red. Edward ŚLEDZ, Gdańsk 2008, s. 5–37.

⁴² Stanisław KOBIELUS, *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Warszawa 1989; Katarzyna KOLENDO-KORCZAK, *Utopia czy rzeczywistość. Obraz miasta idealnego w dekoracjach budowli municypalnych w miastach europejskich w okresie nowożytnym*, [in:] *Polis – Urbs – Metropolis. Materiały LIX Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Lublin 25–26 listopada 2010*, red. Lechosław LAMEŃSKI, Elżbieta BŁOTNICKA-MAZUR, Warszawa 2010, s. 91–103; Anna POBÓG-LENARTOWICZ, „Bóg nie kocha miast?” *Miasto w średniowiecznej myśli filozoficzno-teologicznej (zarys problemu)*, [in:] *Miasto czyni wolnym. 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*, red. Anna POBÓG-LENARTOWICZ, Opole 2008, s. 11–21; Ewa ŻÓŁKIEWSKA, *Obraz miasta w starofrancuskich fabliaux*, [in:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. Agnieszka BARTOSZEWCZ [et al.], Warszawa 2010, s. 683–702.

Prof. dr hab. Roman Czaja
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: rc@umk.pl
ORCID: 000-0002-0105-0005

THE REPRESENTATION OF THE CITY OF THE PRE-INDUSTRIAL ERA IN CONTEMPORARY HISTORICAL RESEARCH

Abstract

Key words: the history of iconography, the representation of cities, perception of cities, pre-industrial city

The aim of the article is to present the material scope and methodological assumptions of the research on the image of cities undertaken since the late 1970s. The author points out that the image of the city is a very broad term in which various research directions are included. The subject matter had been addressed in the works of sociologists, geographers and art historians since the 1920s. The so-called cultural breakthrough in historical sciences in the 1970s has contributed to the increasing interest in the problem of the representation of cities. The essence of the new approach has become the interest in the principles of creating an image, the ways of its construction and its functions. The priority in undertaking new methodological challenges in the research on the perception of cities and its representations should be attributed to researchers of literature and art historians. Historians started to be more seriously interested in the area in the 1980s. According to the author, the studies developing until the beginning of the 21st century were characterized by a large methodological diversity. Over the last ten years, the focus of researchers has been the issue of creating an image of their own city in various research contexts: city representation, *city branding*, symbolic communication and communal staging.

DAS BILD DER STADT IN VORINDUSTRIELLER ZEIT IN DER MODERNEN GESCHICHTSFORSCHUNG

Abstract

Schlüsselwörter: Geschichte der Historiografie, Stadtbild, Wahrnehmung von Städten, vorindustrielle Stadt

Der Artikel setzt sich zum Ziel, den sachlichen Umfang und die methodologischen Voraussetzungen von Forschungen am Bild von Städten darzulegen, die seit den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts unternommen wurden. Der Autor weist

darauf hin, dass das „Bild der Stadt“ ein sehr weitgefasserter Begriff ist, der verschiedene Forschungsrichtungen umschließt. Die Thematik ist seit den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts in Arbeiten von Soziologen, Geografen und Kunsthistorikern aufgegriffen worden. Zum wachsenden Interesse am Thema des Stadtbilds hat der sog. „Cultural Turn“ in den historischen Wissenschaften in den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts beigetragen. Wesentlich für den neuen Ansatz wurde das Interesse für die Grundsätze der Schaffung eines Bildes, für die Art seiner Konstruktion und für seine Funktionen. Die Vorreiterrolle beim Angehen neuer methodologischer Herausforderungen bei der Forschung zur Wahrnehmung der Stadt und ihrer Darstellung ist den Literaturwissenschaftlern und Kunsthistorikern zuzuschreiben. Seit den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts macht sich auch ein stärkeres Interesse der Historiker an der Problematik bemerkbar. Nach Ansicht des Autors haben sich die Forschungen bis zum Beginn des 21. Jahrhunderts durch eine große methodologische Vielfalt ausgezeichnet. In den letzten Jahrzehnten standen im Zentrum des Interesses der Forscher die Fragen der Schaffung eines Bildes von der eigenen Stadt in verschiedenen Forschungskontexten: Repräsentationen von Städten, *city branding*, symbolische Kommunikation und kommunale Inszenierung.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczewski, Marek. *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*. Warszawa: DiG, 2000.
- Bailly, Antoine. *La perception de l'espace urbain. Les concepts, les méthodes, leur utilisation dans la recherche urbanistique*. Paris: CRU, 1977.
- Behringer, Wolfgang von and Bernd Roeck, eds. *Das Bild der Stadt in der Neuzeit 1400–1800*. München: C. H. Beck, 1999.
- Benyovsky Latin, Irena and Zrinka Pešorda Vardić, eds. *Towns and cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Beyer, Andreas. „Wie kommt die Stadt ins Bild? Das Stadtbild zwischen Realienkunde und eigenem Recht.“ In *Stadtbilder und Denkmalpflege. Konstruktion und Rezeption von Bildern der Stadt*, edited by Sigrid Brand and Hans-Rudolf Meier, 20–27. Berlin: Jovis, 2008.
- Biskup, Thomas and Marc Schalenberg, eds. *Selling Berlin. Imagebildung und Stadtmarketing von der preußischen Residenz bis zur Bundeshauptstadt*. Stuttgart: Steiner, 2008.
- Bocchi, Francesca and Rosa Smurra, eds. *Imago Urbis. L'immagine della città nella storia d'Italia. Atti del convegno internazionale*. Roma: Viella, 2003.
- Bocchi, Francesca. „Introduzione.“ In *Imago Urbis. L'immagine della città nella storia d'Italia. Atti del convegno internazionale*, edited by Francesca Bocchi and Rosa Smurra, 1–4. Roma: Viella, 2003.
- Bogucka, Maria. „Das Bild der Stadt im Poem 'Flösserei' von Sebastian Fabian Klono-wic.“ In *Literatur und Institutionen der literarischen Kommunikation in nordeuro-*

- päaischen Städten im Zeitraum vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, edited by Edmund Kotarski, 38–46. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996.
- Bogucka, Maria. “Die Weichselstädte im Bild der polnischen Literatur des ausgehenden 16. und der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.” In *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, edited by Peter Johanek, 71–78. Köln, Wien, Weimar: Böhlau, 2012.
- Boone, Marc, Elodie Lecuppre-Desjardin, Jean-Pierre Sosson, eds. *Le verbe, l'image et les representations de la société urbaine au Moyen-Age*. Antwerpen, Apeldoorn: Garant, 2002.
- Borgolte, Michael. *Sozialgeschichte des Mittelalters. Eine Forschungsbilanz nach der deutschen Einheit*. München: De Gruyter, 1996.
- Borsay, Peter. *The Image of Georgian Bath, 1700–2000. Towns, Heritage, and History*. Cambridge: Oxford University Press, 2000.
- Classen, Carl Joachim. *Die Stadt im Spiegel der Descriptiones und Laudes urbium in der antiken und mittelalterlichen Literatur bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts*. Hildesheim, New York: Olms, 1980.
- Czaja, Roman, ed. *Das Bild und die Wahrnehmung der Stadt und der städtischen Gesellschaft im Hanseraum im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2004.
- Deptuła, Czesław. “Księża kanonika Jana Długosza osobliwe spojrzenie na miasta Regni Poloniae.” In *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*, edited by Paweł Kras, 673–687. Kraków: Towarzystwo Naukowe Młodych Historyków „Societas Vistulana”, 2006.
- Dewilde, Brecht, Jan Dumolyn, Bart Lambert and Bram Vannieuwenhuyze. “So one would notice the good navigability: Economic decline and the cartographic conception of urban space in late fifteenth- and sixteenth-century Bruges.” *Urban History* 45/1 (2018): 2–25.
- Emden, Christian, Catherine Keen and David Robin, eds. *Imagining the City*, vol. 1–2. Midgley, Oxford: Peter Lang, 2006.
- Ethington, Philip J. and Vanessa R. Schwartz. “Introduction. An atlas of the urban icons project.” *Urban History* 33/1 (2006): 5–19.
- Eysymontt, Rafał. “Laudacja i siatka urbanistyczna. Jak pisano o miastach. Uwagi dotyczące studiów nad urbanistyką miast Śląskich.” In *Marmur dziejowy. Studia z historii sztuki*, 33–48. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2002.
- Eysymontt, Rafał. *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Via Nova, Marburg: Herder-Institut, 2009.
- Giovannini, Carla. “Italy.” In *European Urban History. Prospect and Retrospect*, edited by Richard Rodger, 19–35. Leicester, London: Leicester University Press, 1993.
- Godula-Węclawowicz, Róża, ed. *Miasto w obrazie, legendzie, opowieści*. Kraków, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2008.
- Goetz, Hans-Werner. “‘Vorstellungsgeschichte’ Menschliche Vorstellungen und Meinungen als Dimension der Vergangenheit. Bemerkungen zu einem jüngeren Arbeitsfeld der Geschichtswissenschaft als Beitrag zu einer Methodik der Quellenauswertung.” *Archiv für Kulturgeschichte* 61 (1979): 253–271.

- Goetz, Hans-Werner. "Wahrnehmungs- und Deutungsmuster als methodisches Problem der Geschichtswissenschaft." In Hans-Werner Goetz. *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*, edited by Anna Aurast, Simon Elling, Bele Freudenberg, Anja Lutz and Steffen Patzold, 19–29. Bochum: Dieter Winkler, 2007.
- Gräf, Holger Thomas. "Vom dekorativen Wandschmuck zur historischen Quelle – zur Konjunktur der Stadtansichten in der Geschichtswissenschaft." In *Das Ansehen der Stadt Halle in historischen Ansichten*, edited by Thomas Müller-Bahlke and Holger Zaunstöck, 25–38. Halle: Otto Harrassowitz, 2009.
- Gruber, Elisabeth. "Bilder, Ansichten und Einschätzung von Stadt im lateinischen Westen Europas." In *Städte im lateinischen Westen und im griechischen Osten zwischen Spätantike und Früher Neuzeit. Topographie – Recht – Religion*, edited by Elisabeth Gruber, Mihailo Popović, Martin Scheutz and Herwig Weigl, 257–272. Wien: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.
- Gwiazdowska, Ewa. "Gryfino w świetle źródeł ikonograficznych." In *Dzieje Gryfina i okolic*, edited by Przemysław Kołosowski, 303–321. Gryfino: Gmina Gryfino, 2009.
- Hause, Susanne. *Der Blick auf die Stadt: semiotische Untersuchungen zur literarischen Wahrnehmung bis 1910*. Berlin: Reimer, 1990.
- Hyde, John K. "Medieval Descriptions of cities." *Bulletin of the John Rylands Library* 48 (1965–1966): 308–340.
- Jakrzewska-Śnieżko, Zofia. *Gdańsk w dawnych rycinach*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Jaye, Michael C. and Ann Chalmers Watts, eds. *Literature & the American Urban Experience. Essays on the City and Literature*. Manchester: Manchester University Press, 1981.
- Johanek, Peter, ed. *Bild und Wahrnehmung der Stadt*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2012.
- Johanek, Peter. "Bild und Wahrnehmung der Stadt. Annäherungen an ein Forschungsproblem." In *Bild und Wahrnehmung der Stadt*, edited by Peter Johanek, 1–25. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2012.
- Kaczor, Dariusz. "'Orbis Gedanense.' Wizja Gdańska w kronice dominikanina Martina Grunewega (XVI w.)." In *Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Materiały z konferencji międzynarodowej pt. 'Gdańskie i europejskie dziedzictwo. Zakon dominikanów w dziejach Gdańska'*, edited by Dariusz Aleksander Dekański, Andrzej Gołębniak and Marek Grubka, 549–569. Gdańsk: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, 2003.
- Kah, Daniela. *Die wahrhaft königliche Stadt. Das Reich in den Reichsstädten Augsburg, Nürnberg und Lübeck im Späten Mittelalter*. Leiden, Boston: Brill, 2017.
- Kęder, Iwona and Waldemar Komorowski. "Z ikonografii Starego Krakowa." In *Urbs celeberrima. Księga z okazji jubileuszu 750-lecia lokacji Krakowa*, edited by Andrzej Grzybowski, Teresa Grzybkowska and Zdzisław Żygulski, 237–252. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2008.
- Kizik, Edmund. "Danziger Veduten und Straßenszenen aus dem 18. Jahrhundert." *Vana Tallinn* 21 (2010): 140–159.

- Kobieliński, Stanisław. *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*. Warszawa: Pallottinum, 1989.
- Kolendo-Korczak, Katarzyna. "Utopia czy rzeczywistość. Obraz miasta idealnego w dekoracjach budowli municypalnych w miastach europejskich w okresie nowożytnym." In *Polis – Urbs – Metropolis. Materiały LIX Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Lublin 25–26 listopada 2010*, edited by Lechosław Lameński and Elżbieta Błotnicka-Mazur, 91–103. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 2010.
- Krüger, Klaus. "Bilder als Medien der Kommunikation. Zum Verhältnis von Sprache, Text und Visualität." In *Medien der Kommunikation im Mittelalter*, edited by Karl-Heinz Spieß, 155–204. Franz Steiner Verlag: Stuttgart, 2003.
- Krzyżaniakowa, Jadwiga. "Gdańsk w średniowiecznej historiografii polskiej." In *Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*, edited by Henryk Paner, 142–146. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne, 1998.
- Lavedan, Pierre. *Représentations des villes dans l'art du Moyen Âge*. Paris: Van Oest, 1954.
- Le Goff, Jacques. "Miejska metafora Wilhelma z Owernii." In Jacques Le Goff. *Świat średniowiecznej wyobraźni*, translated by Maria Radożycka-Paoletti, 239–254. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997.
- Le Goff, Jacques. "Rycerstwo a wschodzące mieszczaństwo. Obraz miasta w literaturze francuskiej XII w." In Jacques Le Goff. *Świat średniowiecznej wyobraźni*, translated by Maria Radożycka-Paoletti, 207–238. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997.
- Lees, Andrew. *Cities perceived. Urban Society in European and American Thought, 1820–1940*. New York: Manchester University Press, 1985.
- Leeuwen, Jacoba Van, ed. *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*. Leuven: Leuven University Press, 2006.
- Lefebvre, Henri. *La production de l'espace*. Paris: Éditions Anthropos, 1974.
- Lichtert, Katrien, Jan Dumolyn and Maximiliaan P. J. Martens, eds. *Portraits of the City. Representing Urban Space in Later Medieval and Early Modern Europe*. Turnhout: Brepols, 2014.
- Lindner, Rolf. "Gestalt of the Urban Imaginary." In *Urban Mindscape of Europe*, edited by Godela Weiss-Sussex and Franco Bianchini, 35–42. Amsterdam, New York: Editions Rodopi, 2006.
- Luck-Hardt, Jochen and Michael Schmitt, ed. *Westfalia Picta. Erfassung westfälischer Ortsansichten vor 1900*, vol. 1–10. Bielefeld, Münster: Westfalen-Verlag, 1987–2007.
- Lynch, Kevin. *Obraz miasta*. Translated by Tomasz Jeleński. Kraków: Archiwolta, 2011.
- Lynch, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press, 1960.
- Manikowska, Halina. "Geografia sakralna miasta." In *Animarum cultura. Studia nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu*, edited by Halina Manikowska and Wojciech Brojer, 95–132. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2008.
- Meyer, Carla. "City branding' im Mittelalter? Städtische Medien der Imagepflege bis 1500." In *Stadt und Medien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, edited by Clemens Zimmermann, 19–48. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2012.

- Michałowski, Roman. *Princeps fundator. Studium z kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*. Warszawa: Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 1989.
- Możdżeń, Julia. “Estetyka i obronność miast w narracji Roczników Jana Długosza.” In *Jan Długosz – 600. lecie urodzin. Region – Polska – Europa w jego twórczości*, edited by Jacek Maciejewski, Piotr Oliński, Waldemar Rozynkowski and Sławomir Zonenberg, 85–98. Toruń, Bydgoszcz: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2016.
- Możdżeń, Julia. *Przedstawianie świata przez kronikarzy gdańskich na przełomie XV i XVI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.
- Możejko, Beata. “Przywileje Kazimierza Jagiellończyka z 1457 r. dla Gdańska a zmiany heraldycznego wizerunku miasta.” In *Okręt Kościoła z gdańskiego Dworu Artusa*, edited by Edward Śledź, 5–37. Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, 2008.
- Oberste, Jörg, ed. *Repräsentationen der mittelalterlichen Stadt*. Regensburg: Schnell & Steiner, 2008.
- Oexle, Otto Gerhard. “Die funktionale Dreiteilung der Geschichte ‘Gesellschaft’ bei Adalbert Laon. Deutungsschemata der sozialen Wirklichkeit im früheren Mittelalter.” *Frühmittelalterliche Studien* 12 (1987): 1–54.
- Oppl, Ferdinand, ed. *Das Bild und Wahrnehmung der Stadt*. Linz: Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 2004.
- Park, Robert E., Ernest W. Burgess and Roderick D. McKenzie. *The City. Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago: University of Chicago Press, 1925.
- Pike, Burton. *The Image of the City in Modern Literature*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Pobóg-Lenartowicz, Anna. “‘Bóg nie kocha miast?’ Miasto w średniowiecznej myśli filozoficzno-teologicznej (zarys problemu).” In *Miasto czyni wolnym. 790 lat lokacji Opola (ok. 1217–2007)*, edited by Anna Pobóg-Lenartowicz, 11–21. Opole: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2008.
- Rajman, Jerzy and Dorota Żurek, eds. *Klasztory, miasta i zamki w życiu i twórczości Jana Długosza*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Roeck, Bernd, Martina Stercken, François Walter and Marco Jorio, eds. *Schweizer Städtebilder. Urbane Ikonographien (15.–20. Jahrhundert)*. Zürich: Chronos, 2013.
- Roeck, Bernd. “Visual turn? Kulturgeschichte und die Bilder.” *Geschichte und Gesellschaft* 29 (2003): 294–315.
- Samsonowicz, Henryk. “Obraz miasta jako przekaz symboliczny.” In *Historia narrat. Studia mediewistyczne oferowane Profesorowi Jackowi Banaszkiwiczowi*, edited by Andrzej Pleszczyński [et al.], 65–74. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012.
- Schloer, Joachim. “Urban Images and Representations during the 20th Century in Europe and beyond.” Accessed December 17, 2018. <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=28409>
- Schmid, Paul Gerhard. “Mittelalterliches und humanistisches Städtelob.” In *Die Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance*, edited by August Buck, 119–128. Hamburg: Ernst Hauswedell, 1981.

- Schmitt, Michael. *Das Stadtbild in Druckgraphik und Malerei. Neuss 1477–1900*. Köln, Wien: Böhlau, 1991.
- Seroka, Henryk. *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*. Warszawa: DiG, 2002.
- Seta, Cesare De and Jacques Le Goff, eds. *La città e la mura*. Bari: Laterza, 1989.
- Seta, Cesare De, ed. *Città d'Europa. Iconografia e vedutismo dal XV al XIX secolo*. Napoli: Electa, 1996.
- Seta, Cesare De, ed. *Tra oriente e occidente. Città iconografia dal XV al XIX secolo*. Napoli: Electa, 2004.
- Sommer, Monika, Marcus Gräser and Ursula Prutsch, eds. *Imaging Vienna. Innensichten, Außensichten, Stadterzählungen*. Wien: Turia & Kant, 2006.
- Stalljohann-Schemme, Marina. *Stadt und Stadtbild in der Frühen Neuzeit. Frankfurt am Main als kulturelles Zentrum im publizistischen Diskurs*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2016.
- Stercken, Martina and Christian Hesse, eds. *Kommunale Selbstinszenierung. Städtische Konstellationen zwischen Mittelalter und Neuzeit*. Zürich: Chronos, 2018.
- Stercken, Martina and Lotti Frascoli. "Hülle als Konzept. Konstruktion und Rekonstruktion von Stadtbildern." In *Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog*, edited by Armand Baeriswyl, Georges Descoedres, Martina Stercken and Dölf Wild, 181–192. Basel: Schweizerischer Burgenverein, 2009.
- Stock, Jan Van, ed. *Stadtbilder in Flandern. Spuren bürgerlicher Kultur 1477–1787*. Brüssel: Gemeindekredit, 1991.
- Timms, Edward and David Kelley, eds. *Unreal City. Urban Experience in Modern European Literature and Art*. Manchester: Palgrave Macmillan, 1985.
- Tuan, Yi-Fu. "Images and Mental Maps." *Annals of the Association of American Geographers* 65/2 (1975): 205–214.
- Ulzen, Patricia Van. *Imagine a Metropolis. Rotterdam's Creative Class 1970–2000*. Rotterdam: 010 Publishers, 2007.
- Wittmann, Helge, ed. *Reichszeichen. Darstellungen und Symbole des Reiches in Reichsstädten (2. Tagung des Arbeitskreises 'Reichsstadtgeschichtsforschung' Mühlhausen 3. bis 5. März 2014)*. Petersburg: Michael Imhof, 2014.
- Wyrobisz, Andrzej. "Mieszczanie w opinii staropolskich literatów." *Przegląd Historyczny* 82/1 (1991): 51–77.
- Zbudniewek, Janusz. "Mały widok Starego Miasta Warszawy na tablicy wotywniej pielgrzymów na Jasną Górę z 1711 roku." In *Artyści włoscy w Polsce XV–XVIII wieku*, edited by Juliusz A. Chrościcki, 315–332. Warszawa: DiG, 2004.
- Żółkiewska, Ewa. "Obraz miasta w starofrancuskich fabliaux." In *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, edited by Agnieszka Bartoszewicz [et al.]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.